

FRAZEOLOGICKÉ VÝSKUMY V ČASOPISE SLOVENSKÁ REČ

Jozef Mlacek

*Dunajská Lužná
E-mail: jozef.mlacek@gmail.com*

MLACEK, J. (2022): Research on Phraseology in the Slovenská reč Journal. In: *Slovenská reč*, 87/3, 250 – 261.

Abstract: The author notes that phraseology in the Slovenská reč journal has been investigated with small interruptions from the beginning of its publication to the present. The author considers the 1950s to be the breakthrough period for the presentation of phraseology in Slovenská reč, when both the previous results of domestic research in this field were summarized (papers by V. Budovičová and E. Smiešková in 1954) and the new (Vinogradovian) concept of phraseology began to be systematically applied (studies by J. Mihál in 1959 and by F. Kočiš in 1961). At the same time, the author observes that a relatively vast body of Slovak research in the field of phraseology has been published in Slovenská reč.

Keywords: Slovenská reč, phraseology, development of concepts, phraseology and lexicology, phraseology and syntax.

Článok v skratke:

- Príspevky o frazeológii vychádzali v Slovenskej reči s istými medzerami od samých začiatkov časopisu až po súčasnosť.
- V prvých dvoch desaťročiach ide najmä o menšie texty z rubriky Rozličnosti.
- Prelomovým obdobím sú roky od polovice 50. rokov po začiatok 60. rokov 20. storočia so štúdiami V. Budovičovej, E. Smieškovej, J. Mihála a F. Kočiša a s postupným akceptovaním novej frazeologickej teórie.
- V nasledujúcich desaťročiach sa v SR uverejnili predovšetkým príspevky sledujúce isté syntaktické špecifiká frazém (vydelili sa aj pojmy frazeologizovaná konštrukcia, resp. syntaktická frazeológia), ďalej isté vzťahy medzi frazeológiou a lexikológiou, ako aj príspevky z oblasti nárečovej frazeológie, štylistických rozmerov frazeológie atď.
- V SR vyšla pomerne veľká časť celého domáceho výskumu frazeológie, viac-menej tu však absentuje prezentácia prínosov našej koncepcie pre všeobecnú teóriu frazeológie.

1. ÚVOD

Hoci sa frazeológia dost' všeobecne pokladá za jednu z novších lingvistických disciplín (keď sa začiatky jej systematického skúmania zvyčajne kladú až do druhej polovice 40. rokov minulého storočia), výsledky sledovania istých stránok jej problematiky možno nájsť na stránkach jubilujúcej – už deväťdesiatročnej – Slovenskej reči prakticky od jej samých prvých ročníkov, aj keď, pravdaže, v podobách textov vecne, žánrovo a najmä metodologicky značne rozdielných. Tých vyše 120 poznámok, drobností, rozličností, recenzií, či aj článkov a väčších štúdií uverejnených

v Slovenskej reči (ďalej aj SR), ktoré sa frazeológii aspoň dotýkajú alebo nejaký problém z jej okruhu systematickejšie skúmajú, predstavuje nemalú položku v celom našom doterajšom domácom skúmaní tejto jazykovej oblasti, a tak je naozaj celkom namieste, že súčasťou jubilejného monotematického čísla časopisu bude podľa zámerov redakcie popri prehľadoch z iných oblastí aj istá sumarizácia príspevkov o frazeológii. Bude to príležitosť na aspoň naznačenie zreteľného rozptylu publikovaných príspevkov podľa vyššie spomenutých parametrov, ale aj na pripomenutie viacerých mien autorov, ktorí o danej problematike v SR písali (zo zistených takmer 60 autorov takto orientovaných príspevkov je pomerne veľa takých, ktorí sa k otázkam frazeológii dostali celkom príležitostne, ale pritom tu zanechali trvalejšiu stopu). Začnime s vlastným prehľadom.

2. FRAZEOLÓGIA A ZAČIATKY SLOVENSKEJ REČI

Ohlasy novej (vinogradovovskej) frazeologickej teórie sa v Slovenskej reči objavili až (či už) v polovici 50. rokov minulého storočia – k ich podrobnejšej charakteristike sa dostaneme v tomto texte trochu ďalej. Na tomto mieste sa treba pristaviť pri zisťovaní toho, ako a čo sa z frazeológii publikovalo pred spomenutým časovým údajom, teda od začiatku vychádzania SR po druhú polovicu päťdesiatych rokov. Už sme naznačili, že aj v týchto prvých približne dvadsiatich ročníkoch nášho časopisu sa so slovom (zväčša ešte nie termínom) *frazeológia*, ako aj so skutočnosťami, ktoré sa neskôr jednoznačne začali chápať ako zložky alebo znaky frazeológii, stretáme vo viacerých súvislostiach. Bude teda asi namieste začať celý prehľad práve od nich.

Nijako neprekvapuje, ba so zreteľom na povahu textov v prvých ročníkoch SR je skôr celkom logické, že na samom začiatku týchto poznámok sa objavuje meno autora známeho *Slovenského frazeologického slovníka* z roku 1931, meno Peter Tvrďý. Práve on totiž hneď v prvom ročníku SR v deviatich nevelkých pokračovaniach (každé malo dve alebo tri strany, veď celé číslo vtedy mávalo iba 24 strán!) uverejňuje puristicky orientovaný text pod názvom *Chybné slová a väzby, ktorým treba v slovenčine vyhýbať* (Tvrďý 1932/1933, s. 10 – 12, 36 – 38, 61 – 63, 90 – 92, 115 – 117, 135 – 139, 155 – 158, 182 – 186, 211 – 213). Ako upozornil tiež v SR E. Jóna (1961, s. 26), nevelkú knižôčku s takmer rovnakým názvom, ako mali uvedené Tvrďého pokračovania v 1. ročníku SR, uverejnil autor už v r. 1923. Prečo to tu spomíname? Najmä preto, lebo nielen formulácie mnohých jednotlivostí, ale aj celá štruktúra tohto autorovho textu je pomerne blízka zachyteniu analogických miest v spomenutom frazeologickom slovníku. Bez vyratúvania konkrétnych výrazov aj spojení môžeme pripomenúť, čo sme o samom slovníku konštatovali už dávnejšie a čo dost zreteľne platí aj o naznačených textoch z prvého ročníka SR, že tam totiž nie je iba frazeológia v jej novšom chápaní, ale na druhej strane je tam zasa naozaj aj mnoho

vecí z nej (Mlacek 1969, s. 332 – 338). V súlade s povedaným azda treba ešte dodať, že ak len nedávno M. Ološtiak s D. Majchrákovou mohli o spomenutom Tvrdeho slovníku konštatovať, že on predstavuje „svojrázny kolokačný slovník“ (2016, s. 269), potom možno aj o autorovom texte v SR povedať, že veľkú časť jeho náplne tvoria popri slovách práve kolokácie, a to frazeologické aj nefrazeologické.

Ak sa nebudeme podrobnejšie pristavovať pri viac-menej príležitostných spomenutiach názvu frazeológia (vtedy vlastne ešte *frazeologia*) v príspevkoch z 2. ročníka SR, keď sa v redakcii vybraných *Ukážkach z prác J. Škultétyho o slovenčine* spomína *samorastlá frazeologia* a keď sa trochu ďalej v tom istom texte aspoň nepriamo naznačuje aj autorovo chápanie tohto pojmu („ujíma sa cudzia frazeologia, cudzí spôsob vyjadrovania myšlienky“ – 1933/1934, s. 33 – 40), keď ďalej B. Letz o S. Czamblovi konštatuje, že sa „usiloval... vytvoriť i osobitnú gramatickú frazeológiu slovenskú“ (1933/1934, s. 64), treba prejsť k nasledujúcemu ročníku, pretože tam nachádzame príspevok, ktorý má názov *frazeologia* už vo svojom titulku. Ide o Letzovu štúdiu *Názvoslovie a frazeologia Štúrovej Nauky reči slovenskej* (1934/1935, s. 217 – 225). Z autorovho uvažovania o nastolenej problematike si treba povšimnúť aspoň týchto niekoľko myšlienok:

1) Podobne ako pre citovaného J. Škultétyho aj pre neho je frazeológia predovšetkým „spôsob vyjadrovania myšlienky“, pravda, on ju už spája s istou konkrétnou oblasťou komunikácie, v danom prípade s gramatikou, s gramatickým dielom Ľ. Štúra. Takto treba chápať aj jeho názov *gramatická frazeológia*: Nie sú to frazeologizované konštrukcie či tvary (ako sa neskôr vydělila tzv. *syntaktická frazeológia* = frazeologizované konštrukcie; pri tomto pojme sa osobitne pristavíme v rozboroch viacerých oveľa novších príspevkov), ale ide o naznačené chápanie tematicky späté s istou sférou, tu konkrétne práve s oblasťou gramatiky.

2) S dvojicou pojmov z názvu štúdie (*názvoslovie a frazeológia*) sa spájajú aj pomenovania ich základných zložiek, teda označenia *názov* (= vlastne termín) a *zvrát*. Autor ich vníma ako podstatné zložky odborného vyjadrovania v istej konkrétnej pracovnej, resp. odbornej oblasti, tu v gramatike.

3) V časti textu o frazeológii (od s. 222) sleduje spomenuté *zvraty*, teda nie *názvy* (= termíny), a to osobitne substantívne, potom adjektívne a verbálne. Z jeho bohatého doloženia a vlastnej interpretácie Štúrových *zvrátov* na ilustráciu uvedme zo spomenutých skupín aspoň niekoľko konkrétnych príkladov: *povstaňja – vznik, hovorníci – ľudia, ktorí hovoria; častotliví – opakovací, nadrečení – uvedený, vsaďení – vsutý, vložený; vichodit' – končiť sa, vihovárat' – vyslovovať, viťekat' – vyplývať, vivjest' – vysvetliť* atď. Záver celého tohto výkladu však zostáva otvorený: „Ale jednako badať istú ťažkosť u substantív, kde medzník funkcie názvoslovnej a frazeologickej je neraz kolísavý-subjektívny: čo znamená, že to alebo ono podstatné meno môže sa ponímať ako termín alebo *zvrát*.“ (s. 225).

Z nasledujúcich ročníkov SR by sa v tomto prehľade mohlo spomenúť iba niekoľko drobností, ktoré časopis uverejňoval najmä v bohato doloženej rubrike *Rozličnosti* (autorom viacerých spomedzi nich bol už v sledovanom období J. Mihál), a tak z naznačeného obdobia od začiatku vychádzania SR až po prienik novej frazeologickej teórie aj na stránky nášho časopisu (vyššie sa už uviedlo, že ide o polovicu 50. rokov 20. stor.) rozhodne treba ešte zaznamenať aspoň dva príspevky, ktoré sa dotýkajú istých termínov z frazeológie. V prvom rade je to Jánošíkov text (1938/1939, s. 196 – 198) s vtedy pomerne častým názvom *Zo školskej slovenčiny* (sám A. Jánošík mal celý rad príspevkov s týmto názvom, ale využili ho aj iní autori) a s nasledujúcim čiastkovým podnázvom *Porekadlo a príslovie*. Podľa neho je porekadlom ustálený poučný výrok a príslovím len obyčajné obrazné spojenie, prípadne akási jazyková značka niekoho, prípadne nejakej postavy (*on má také príslovie*). Je známe, že toto autorovo chápanie uvedených pojmov sa nejako širšie neujalo a že zaiste aj pod vplyvom Zátureckého zbierky a neskorších folkloristických štúdií sa obidva názvy ustálili v takmer obrátenom chápaní. Z neskoršieho, až povojnového obdobia (1950/1951) je druhá naznačená drobnosť z frazeologickej terminológie, ktorej prameň je však oveľa staršieho dáta: E. Jóna v maličkom článku s názvom *Záležitost' – vec* (s. 92) sa odvoláva pri riešení danej otázky na S. Czambla, citujúc z jeho Rukováti: „*Záležitost'* je nepotrebné utvorené a ním vytíska sa *vec* a z neho idúce idiotizmy slovenského jazyka.“ Ide nám, pravdaže, o onen názov *idiotizmus, idiotizmy*. Ten sa ani pri svojej náležitej cudzojazyčnej motivácii pre isté rozporné novšie konotácie tiež neujal, a tak sa v novšej teórii aj praxi postupne udomácnil pre príslušný pojem, resp. pre jemu blízke pojmy termín *idióm, idiómy*.

3. FRAZEOLÓGIA V SLOVENSKEJ REČI OD 50. ROKOV 20. STOR. DO SÚČASNOSTI

So zreteľom na spracúvanie frazeológie možno za takmer prelomový pokladať 19. ročník SR (1954); v ňom totiž nachádzame jednak dve dlhšie a aj neskôr akceptované štúdie o danej oblasti a jednak sa tu aspoň recenzne konštatuje (Marsinová 1954, s. 99 – 102), že už krátko predtým sa v *Lexikografickom sborníku* (1953) uverejnila neveliká štúdia V. Lapárovej, v ktorej autorka podľa vyjadrenia recenzentky „nadväzuje na Vinogradova“ (s. 101). Onými štúdiami boli príspevky V. Budovičovej a E. Smieškovej, ktoré boli súčasťou prípravy na tvorbu neskôr publikovaného šesťzväzkového („Peciarovho“) *Slovníka slovenského jazyka*. Kým štúdia V. Budovičovej (1954, s. 65 – 74) bola zacielená širšie na lexikografické otázky spracovania jednojazyčného slovníka a tu sledovanej problematiky sa dotýkala iba v jednej časti (tá má názov *Exemplifikácia a frazeológia*, s. 68 n.), štúdia E. Smieškovej má rovnaké spojenie už v samom svojom titulku: *Exemplifikácia a frazeológia v jednojazyčnom slovníku* (1954, s. 74 – 77). Obidve autorky skúmajú, ako sa má v naznačenom

type slovníka spracúvať frazeológia, ako sa jej zachytenie odlišuje od exemplifikácie, ale ešte dôležitejšie sú ich poznámky o tom, čo, aké druhy ustálených spojení do frazeológie patria. Aj keď medzi ich prístupmi k naznačenému určovaniu vydeľovaných spojení začleňovaných do frazeológie možno nájsť isté rozdiely, celkovo tu ide o dovtedy najkomplexnejšie určenie náplne tejto oblasti jazyka. K naznačenému celkovému obrazu o frazeológii v tomto ročníku ešte doložíme, že v jednom z jeho ďalších čísel uverejnil teatroológ A. Pranda dosť rozsiahlu štúdiu o jazykových prostriedkoch a umeleckých postupoch Karvašových Pokolení (1954, s. 173 – 186), ktorej jedna veľká časť má názov *Slovesné frazeologické spojenia* (s. 185). Spomína v nej viaceré známe slovesné frazémy, ale aj niekoľko problematických spojení (napr. *dojiť ruku* vo význame „silno potriasť ruku pri podávaní“, *skloňovať pozdravenia* s významom „veľa alebo opakovane pozdravovať“; asi nie veľmi úspešná alúzia na frazému *skloňovať niečo vo všetkých pádoch* atď.).

Až s odstupom piatich rokov od spomenutých štúdií prichádzajú ďalšie tri ročníky SR (1959 – 1961), v ktorých sa uverejnili aj štúdie z hľadiska nášho domáceho výskumu frazeológie dosť podstatné. Akoby predohrou k nim bola pomerne veľká štúdia G. Horáka o reči ľudových rozprávok (1959, s. 73 – 86), v ktorej autor s typicky „horákovským“ zmyslom pre veľmi osobitné jazykové výrazivo popri inom sleduje aj Dobšinského spojenia typu *kašu dúchať*, *natiahnuť tichšie*, *hrubšie*, *druhé struny*, *na masle vychovaný* a podobne. To podstatnejšie však prichádza až v jednom z nasledujúcich čísel toho istého ročníka SR, a to Mihálova na vtedajšie pravidlá o rozsahu textov pomerne rozsiahla štúdia *Zo slovenskej frazeológie* (1959, s. 257 – 271). Má tri časti. V prvej z nich autor predovšetkým aplikuje na slovenskom materiáli Vinogradovovu klasifikáciu frazém aj s tým, že hľadá koreláciu medzi ňou vydeľovanými typmi (teda *zrast* – u J. Mihála vlastne *zrastenina*, *celok*, *spojenie*) a tradičnejším pojmoslovím domáceho rozboru tejto sféry jazyka, ktoré ucelene predstavili v spomínaných štúdiách z r. 1954 V. Budovičová a E. Smiešková. V druhej časti sa autor venuje rozboru štylistickej stránky frazém, keď aj celú frazeológiu pokladá v nadväznosti na diela A. I. Jefimova za oblasť štylistickú, nie syntaktickú. V tretej časti J. Mihál ako skúsený prekladateľ aj kritik prekladu, opierajúc sa o vtedajšiu koncepciu medzijazykovej idiomatičnosti (doslovnej nepreložiteľnosti) frazeológie, skúma na pomerne pestrom materiáli možnosti aj úskalia prevodu týchto jazykových jednotiek do iných jazykov. Možno oprávnene konštatovať, že táto Mihálova štúdia bola nielen v čase svojho vzniku, ale aj dlhšie najkomplexnejším rozborom frazeologickej problematiky u nás. Z iného súdka je – frazeologicky povedané – Mihálova štúdia v nasledujúcom ročníku SR. J. Mihál tu na pokračovanie (1960, s. 89 – 104, 137 – 156) rozoberá mnohé špecifické pomenovania z *Kukučínovho slovníka* (ako znie názov tejto štúdie) a medzi nimi aj viaceré slovné spojenia, konkrétne frazémy. Ak odhliadneme od istej nekonzekventnosti autorovho postupu (predtým zaradil fra-

zeológiu do štylistiky, tu analyzuje jednotky z nej ako prvky slovníka), autor v nej čiňou, konkrétne rozborom spojení typu *noša do noše, diera do diery, chlap do chlapa, noša na noši*, a to akoby mimochodom, keď sám pri rozbere venuje pozornosť iba či najmä ich významu, pôvodu a štylistickej platnosti, otvára u nás skúmanie celkom novej zložky frazeológie, a to oblasti frazeologizovaných konštrukcií, čiže celú širokú sféru tzv. *syntaktickej frazeológie*. Posledným článkom reťazca frazeologických štúdií z naznačeného trojročného obdobia je Kočišova štúdia *Poznámky k spracovaniu frazeológie v Slovníku slovenského jazyka* (1961, s. 269 – 280), v ktorej autor sledoval lexikografické dimenzie zachytenia frazeológie v prvých dvoch zväzkoch uvedeného slovníka a tým – súbežne s vplyvom citovanej štúdie J. Mihála z r. 1959 – zároveň zreteľne prispel k začiatkom neskoršieho rozpracúvania oných vinogradovských prístupov k celej frazeológii aj v našej lingvistikе. Práve viaceré z prác spomenutých v posledných dvoch odsekoch tohto textu patria nepochybne – ak si dovolíme trochu patetickejšie vyjadrenie – do zlatého fondu domácich výskumov frazeológie, a teda aj k najvýraznejším položkám prínosu SR do celého takto orientovaného bádania.

3.1. ROZVOJ FRAZEOLOGICKEJ TEÓRIE, METODOLÓGIE A TERMINOLÓGIE

Po uvedenom konštatovaní môžeme upustiť od systematického čisto chronologického sledovania frazeologickej problematiky na stránkach nasledujúcich ročníkov nášho časopisu, keď určujúcim postupom ďalšieho prehľadu – pravda, s malým prihliadnutím predsa aj na onú časovú postupnosť – bude predovšetkým tematická a žánrová povaha zaznamenaných príspevkov. Ako prvá sa z tohto hľadiska ponúka oblasť rozvíjania frazeologickej teórie, konceptualizovania nových termínov, špecifikácie metodológie aj konkrétnych postupov či metód frazeologického výskumu. Už na tomto mieste možno konštatovať, že v nasledujúcich ročníkoch SR je takto orientovaných príspevkov viacero a že sú zároveň dielom viacerých autorov, medzi ktorými má dosť výrazné zastúpenie (aspoň podľa počtu textov) aj pisateľ týchto riadkov. Sledujme však v prvom rade otázku, akým okruhom frazeologickej teórie venovali pozornosť naši autori na stránkach Slovenskej reči.

Je celkom prirodzené, že na začiatku celého radu prác orientovaných naznačeným smerom sa objavuje štúdia sledujúca sémantický rozmer analyzovaných jednotiek (veď aj vo Vinogradovovom prístupe k vymedzeniu a potom aj triedeniu frazém je východiskom práve skúmanie pomeru medzi významom frazémy a významami slov, ktoré sú jej zložkami), a to práca J. Matejčíka o synonymii frazém a slov (1968, s. 26 – 32). V širších časových reláciách možno pri nej zistiť, že sa v nej azda až príliš akcentuje dovtedy takmer ako axióma prijímaná téza o ekvivalentnosti frazémy a slova, hoci približne v rovnakom čase sa v teórii už do popredia dostáva širšia

konceptia variantnosti frazém a s ňou spojená myšlienka nie ekvivalentnosti frazémy a slova, ale komplexnejšieho vzťahu súvzťažnosti frazémy a slova. Do tohto okruhu patrí aj neskôr uverejnená jedna z mála prác P. Ďurča, ktoré vyšli v SR, a to štúdia *O vymedzení frazeologickej paronymie* (1990, s. 146 – 150). Jednému typu variantnosti frazeológie, a to konkrétne typu založenému na fakultatívnosti istých zložiek spojenia, sa venovali dva príspevky autora tohto prehľadu (Mlacek 1970, s. 205 – 213, 1970, s. 280 – 284) a neuzuálnej premenlivosti frazém, pre ktorú sa už tu, ale aj v nasledujúcich domácich výskumoch ustálil termín *aktualizácia frazémy*, bol venovaný jeho ďalší príspevok (1971, s. 235 – 241). Problematiku lexikálnych variantov frazém skúmala prakticky v tom istom čase M. Močárýová, neskôr Zamborová (1973, s. 22 – 28). Istými okruhmi tejto všeobecnej frazeologickej problematiky sa autor tohto textu trochu neskôr zaoberal jednak v príspevku o rozlišovaní synonymie a variantnosti ustálených prirovnaní (1979, s. 3 – 9), jednak v štúdiu o spôsoboch, ako vznikajú frazémy (1980, s. 268 – 278), a s dlhším odstupom aj v štúdiu *O termínoch frazeológia a idiomatika* (1988, s. 348 – 358), keď jeho príspevok bol zreteľnou reakciou na čermákovské zdvojené pomenovania pre celú vednú disciplínu aj sféru jazyka (*frazeologie a idiomatika*) aj pre jej základnú jednotku (*frazém a idiom*).

Od tej etapy výskumu, keď sa relativizovala platnosť požiadavky ekvivalentnosti frazémy so slovom ako hlavného či dokonca (najmä v začiatkoch) jediného kritéria pri vymedzovaní frazémy a keď sa teda vyjasnil aj pomer medzi pojmami *frazeológia* a *paremiológia*, v našej teórii pribúda príspevkov o frazeologickej povahe, ale aj niektorých osobitostiach viacerých spomedzi paremiologických útvarov. Takto autor tohto prehľadu sledoval otázky *súslovia* (Mlacek 1981, s. 65 – 71) a v jednom z nasledujúcich čísel toho istého 46. ročníka zasa problematiku *pranostík* (Mlacek 1981, s. 206 – 212). Vo vzťahu k súslviám o niekoľko rokov na neho nadviazala nemecká bádatelka A. Brech (1985, s. 227 – 232) s porovnávaním slovenských a nemeckých súslví. E. Smiešková uverejnila pozoruhodnú štúdiu s názvom *Okrídlené výrazy a tzv. citátové frazeologizmy* (1982, s. 76 – 84) a hneď v ďalšom ročníku zasa autor tohto prehľadu jednak štúdiu o *úsloviach* (Mlacek 1983, s. 6 – 14) a jednak svoj pokus o *komplexný rozbor príslovi a porekadiel* (1983, s. 129 – 140). S väčším časovým odstupom vyšiel v SR z takto orientovaných štúdií ešte Kačalov príspevok s názvom *Okrídlené výrazy zo slovenského písomníctva* (2004, s. 85 – 95), ako aj naša práca *Antipríslovie a príbuzné útvary* (2009, s. 135 – 148). Najnovším článkom reťazca takto zacielených štúdií je spoločná práca J. Pallaya a jeho slovenského kolegu M. Meterca, ktorá vyšla pod názvom *Nekonvenčné repliky ako osobitný typ frazém a paremiologický žáner* (2019, s. 47 – 71).

Inou cestou v rozvíjaní novej teórie bolo sledovanie vzťahov či súvislostí frazeologickej problematiky s otázkami tradičnejšie vydeľovaných oblastí jazyka, najčas-

tejšie jej vzťahov a istých okruhov syntaktickej a lexikálnej problematiky. Smerom k syntaxi sa tu hovorilo o frazeologizácii niektorých konštrukcií a následne aj o tzv. *syntaktickej frazeológii*. Takýto názov priamo nesie aj jedna z našich štúdií, ktorá však vyšla v inom médiu, v Jazykovednom časopise (Mlacek 1976, s. 134 – 144). Už sme však zaznamenali, že na stránkach SR sa táto problematika aspoň naznačila v jednej Mihálovej štúdií zo začiatku 60. rokov a rovnako tu nasledovali viaceré takto orientované príspevky z 2. polovice 70. a z 1. polovice 80. rokov. Patrí sem napr. štúdia K. Palkoviča *Konštrukcie typu sťa kde mu meškať*, v ktorej sa analyzujú aj príbuzné konštrukcie *sťa kde nám bývať*, *sťa za ktoré rebro ti visieť* (1978, s. 224 – 225), alebo štúdie G. Horáka *Štyri replikové syntaktické konštrukcie* (1981, s. 8 – 18) a *Replikové vety súhlasu, odmietania, nabádania a požadovania* (1982, s. 129 – 138), v ktorých autor skúma osobitné frazeologické hodnoty takých konštrukcií, ako sú *vojna – nevojna* (človeku treba ješ'), *nechať robotu robotou a...*, *prísť príde, ale...*, *koleno ako koleno, ale...* (všetky z prvej citovanej štúdie), *keď a, tak a, ktože by nekričal?*, *Ešte sa pýtaj!* (tieto zasa z druhej štúdie). Aspoň náznaky podobného prístupu k výkladu konkrétnych (lexikálnych) frazém možno zachytiť aj v troch menších príspevkoch E. Smieškovej ktoré postupne vyšli v 41. ročníku SR (1976, s. 254 – 255; s. 317 – 318; s. 384 – 386). Autorka pri sledovaní viacsmernej premenlivosti niektorých spomedzi analyzovaných jednotiek zisťuje zreteľnú otvorenosť vo variabilite príslušných spojení v istom smere, a tak sa aj tu naozaj dostávame až na hranice frazeologizovanosti samej konštrukcie. Problematika blízka témam uvedených príspevkov E. Smieškovej je aj v drobnosti M. Sokolovskej-Dobrikovej *Deň D, hodina H* (1992, s. 380 – 382), jednako tu už autorka celkom explicitne hovorí o frazeologizovanosti celých príslušných konštrukcií. Najnovším príspevkom s podobnou orientáciou je náš článok *O Pravde s veľkým P a pravde s malým p* (Mlacek 2022, s. 146 – 149).

Druhý z naznačených smerov frazeologického výskumu, totiž skúmanie súvislostí, ale, pravdaže, aj odlišností medzi samou frazeológiou a niektorými okruhmi lexikálnej sféry, sa v SR prejavil tiež, hoci menej výrazne, než by sa dalo očakávať. K takémuto zisteniu zaiste prispela predovšetkým pomerne dlho uznávaná i v praxi aplikovaná teória o ekvivalentnosti frazémy so slovom. Potom neprekvapuje, že na stránkach SR nachádzame dlhý čas iba vyššie už spomenutú nevel'kú štúdiu s takouto orientáciou (J. Matejčík o synonymii slova a frazémy – 1968) a až s väčším časovým odstupom sa objavil tiež tu už citovaný príspevok P. Ďurča o frazeologickej paronymii (1990). Mnohé podnety aj pre výskum frazeológie ponúkli výklady problematiky viacslovných pomenovaní. Na stránky SR sa z pozoruhodných výsledkov takýchto bádání dostala iba veľmi malá časť, ale aj tak tu treba zaznamenať fakt, že práve tu vyšla jednak Kačalova štúdia *K statusu lexikalizovaných spojení* (1997, s. 193 – 206), v ktorej sa najmä jej záverečná časť (s. 203 – 205) dotýka vzájomného

vzťahu pojmov *lexikalizované spojenie a frazeologická jednotka*, a jednak dve časti štúdie *Výskum viacslovných pomenovaní v slovakistike*, ktorej prvá časť (2016, s. 127 – 146) je samostatnou prácou M. Ološtiaka, kým druhú časť (2016, s. 268 – 281) spracoval M. Ološtiak v spoluautorstve s D. Majchrákovou. Šírka predmetného záberu spolu s koncíznosťou interpretačných prístupov ku každej v texte zaznamenanaj informácii robí z tohto príspevku obdivuhodnú panorámu nielen v názve štúdie vyznačených viacslovných pomenovaní, ale aj všetkého, čo je z nejakej stránky v istom prieniku s nimi, možno tu teda nájsť aj výklady viacerých stránok frazeológie. Práve zásluhou takéhoto prehľadu sa aspoň vo forme komentujúcich poznámok aj na stránky nášho časopisu dostáva priam plastický obraz mnohorozmerných domáciach výskumov celej sféry viacslovných pomenovaní a príbuzných pojmov, ktoré sa publikovali v iných časopisoch, v zborníkoch alebo knižných prácach (je tu napr. aj cenná informácia o d'určovskej metóde 6, resp. 7K určovania lexikalizácie istých spojení, podľa ktorej sa veľa vypovedá práve aj smerom k frazeológii). M. Ološtiak už pár rokov predtým uverejnil v SR štúdiu *O frazeologickej motivácii lexikálnych jednotiek* (2011, s. 6 – 27), ktorú možno pokladať za jeden z výrazných produktov autorovho rozvíjania furdíkovsko-ološtiakovskej motivatologickej koncepcie.

3.2. PRÍSPEVKY O KONKRÉTNÝCH FRAZÉMACH A TYPOCH FRAZÉM

Pravda, naznačený rozmer frazeologického výskumu (sledovanie súvislostí frazeológie a istých okruhov lexikologickej problematiky) nie je v SR zastúpený iba uvedenými textami teoretickej povahy, ale bohatšie práve príspevkami o konkrétnych frazémach alebo o istých typoch konkrétnych frazém spojených nejakou zložkou či kvalitou lexikálnej povahy. Tento typ textov možno nájsť v SR už vo viacerých spomenutých *Rozličnostiach* z prvých ročníkov nášho časopisu (dosť často v podobe iba niekoľkoriadkovej poznámky), výraznejšie sa však objavuje v podobe síce nevelkých, ale metodicky už zreteľne na frazeológiu orientovaných štúdií či článkov zhruba od polovice 60. rokov. Práve v tomto čase uverejnil v SR ako repliku na Horákovu odpoveď čitateľom známy maďarský slavista F. Gregor svoju drobnosť *Ako došlo na lámánie chleba* (1966, s. 387 – 389). Autor odmieta chápať uvedené spojenie ako biblickú frazému (tak ho vysvetľoval vo svojej odpovedi aj G. Horák), sám ho na základe poznania, že spojenie presne zodpovedá analogickému maďarskému výrazu, že ďalej v obidvoch jazykoch existujú aj paralelné príbuzné výrazy (typu slov. *chlebový brat*, *žiť s niekým na jednom chlebe*), interpretuje ako výraz ľudového pôvodu. M. Ivanová-Šalingová sledovala ustálené spojenia so slovom *jazyk*, pričom išlo o ich porovnávaciu analýzu na českom a slovenskom materiáli (1971, s. 348 – 361). K prínosom jej štúdie možno prirátat' aj fakt, že autorka ako jedna z prvých určuje celú škálu vzájomných vzťahov medzi ekvivalentmi z obi-

dvoch jazykov. Štúdia romanistu a hispanistu J. Škultétyho *Názvy cicavcov v slovenských ustálených prirovnaniach* (1989, s. 267 – 276) sice skúma príslušné prirovnania len v našom jazyku, implicitnejšie (najmä v úvodnej časti textu) je tu však tiež zastúpený onen porovnávací aspekt. Na výklad jednotlivých frazém, resp. len istej stránky ich platnosti sú zamerané menšie príspevky autora tohto prehľadu *Íst' do spiša či íst' do Spiša* (1976, s. 33 – 34) a *Ešte o spojení vyjst' na psí tridsiatok* (1980, s. 355 – 358). Výraznejšie sú s lexikologickou sférou späté viaceré štúdie o frazémach s komponentmi istej špecifickej pomenovacej platnosti. Takto je to napr. v Ďurčovej práci *Frazeologické jednotky s numerickým komponentom* (1981, s. 325 – 332) alebo v Dvončovej štúdii *Pomenovania peňazí vo frazeológii* (1983, s. 167 – 173), ako aj v našom príspevku *Zdrobnené slová vo frazeológii* (1992, s. 72 – 79) alebo najnovšie v príspevku D. Balákovéj *K výskumu súčasnej živej slovenskej frazeológie* (2004, s. 193 – 202), v ktorom autorka sleduje frazémy s jedným typom „frazeologicky hyperaktívnych“ druhov komponentu, konkrétne so somatizmami. Následne sa príspevky o takýchto otázkach na istý čas zo SR celkom vytratili, až po desiatich rokoch sa objavilo viacero textov o spojení *sivá/šedá eminencia*, a to: J. Wacharczyková *Koho/čo dnes označuje sivá/šedá eminencia?* (2014, s. 194 – 199), ďalej J. Genzor *Sivá eminencia* (2014, s. 248 – 249) a napokon J. Mlacek *Niekoľko poznámok o frazéme sivá/šedá eminencia* (2015, s. 237 – 244). Nateraz poslednými prácami so sledovanou orientáciou sú na stránkach SR dve nielen pomerne rozsiahle, ale aj povahou svojho výkladu značne komplexné štúdie V. Kováčovej, a to *O hrivne vo frazeológii (úvahy motivované frazémou prispieť svojou hrivnou)* (2018, s. 277 – 291) a *Niekoľko úvah o fige borovej (s osobitným zreteľom na vzájomný vzťah frazeologických foriem figa borová vs. figu borovú)* (2021, s. 21 – 35). Obidve možno azda celkom oprávnené pokladať za evidentné vyvrcholenie doteraz uverejnených výsledkov toho prúdu frazeologických bádání v našom časopise, ktoré sme sledovali v tomto odseku predkladaného prehľadu.

3.3. FRAZEOLÓGIA A ŠPECIFICKÉ JAZYKOVÉ OBLASTI

Ku kompletizácii obrazu toho, čo sa z našich výskumov frazeológie prezentovalo za tých 90 rokov na stránkach SR, treba ešte zaznamenať niekoľko prác z istých ďalších špecifickejších okruhov frazeologickej problematiky, napr. z oblasti nárečovej frazeológie, zo sféry štýlových vlastností a štylistického uplatňovania frazeológie, z oblastí určenia vlastností a povahy celého frazeologického diskurzu v našej lingvistiky atď. Pripomeňme tu ešte aspoň to najpodstatnejšie z uvedených tematických okruhov.

Prvým článkom v rade takto orientovaných príspevkov je nevelká štúdia M. Gálíka už zo 7. ročníka SR, ktorá vyšla pod názvom *Dialekt Zuzky Zgurišky* (1938/1939, s. 108 – 114). Z náplne štúdie je evidentné, že tu ide akoby o prepojenie

viacerých spomedzi vyššie spomenutých sfér jazykovej problematiky. Je tu zreteľne prítomná dialektológia (ide nielen o nárečové slová, ale aj o spojenia), rovnako však aj štylistika, ba je tu dosť výrazne zastúpený aj súveký puristický aspekt frazeológie, ktorý sa uplatnil predovšetkým v záverečnej (B) časti príspevku vydelenej už v samom jeho názve *Frazeologické omyly a násilnosti* (s. 112 – 114). Z hľadiska novších výskumov slovenských nárečí, najmä ich slovníka aj frazeológie, treba zaznamenať časovo si blízke a aj príbuzne orientované práce F. Buffu a A. Habovštiaka z prelomu 60. a 70. rokov (Buffa 1969, s. 14 – 24; Habovštiak 1970, s. 23 – 28). Obidvaja dialektológovia venovali výskumu nárečovej frazeológie pozornosť aj v inde uverejnených výsledkoch svojho bádania (aj vo svojich monografiách), čo sa spätne odrazilo – aspoň u prvého z nich – aj vo výrazne prehĺbenom prístupe k samej špecifikácii nárečových frazém najmä so zreteľom na ich vzťahy k frazémam spisovného jazyka. V takomto duchu F. Buffa vo svojej novej štúdií zo SR *K charakteristike nárečovej frazeológie* (1995, s. 76 – 80) aplikoval metodiku, ktorá sa mu naplno osvedčila už v jeho porovnávacích prácach o slovenskej a poľskej frazeológii. Jedna z nich vyšla na stránkach SR s názvom *Z porovnania poľskej a slovenskej frazeológie* (Buffa 1993, s. 201 – 207), druhou je monografia *O poľskej a slovenskej frazeológii* (Buffa 1993).

Pokiaľ ide o práce so zameraním na štylistické rozmery frazeológie, v SR je viacej takých, ktoré sledujú štylistiku uplatňovania frazém najmä v textoch z umeleckej a esejistickej oblasti, menej je tých, v ktorých sa skúma štýlová rozmanitosť samých frazém alebo ich variantov (na príslušnom mieste tohto prehľadu sme naznačili, že tejto stránke frazeológie venovali väčšiu pozornosť najmä E. Smiešková, V. Budovičová a J. Mihál v spomínaných štúdiách). K vyššie spomenutému frazeologickému diskurzu treba popri všetkom, čo sa tu už uviedlo, zaradiť viaceré recenzie o teoretických aj praktických (slovníkových) prácach nielen domácich autorov, ale aj o bežnejšie sledovaných frazeologických dielach v príbuzných (najmä susedných slovanských) jazykoch, ako aj správy o domácich aj medzinárodných frazeologických konferenciách, o činnosti medzinárodných frazeologických komisií atď.

4. ZÁVER

Hoci je náš prehľad príspevkov o frazeológii na stránkach Slovenskej reči skôr výberový ako celkovo sumarizujúci, možno po všetkom doteraz uvedenom vysloviť aspoň tieto tri zistenia všeobecnejšej povahy:

1) Predovšetkým treba konštatovať istú medzerovitosť v prezentácii frazeologickej problematiky v SR. Uviedli sme, že v SR je pomerne veľa príspevkov z tejto oblasti, a to od začiatkov vychádzania časopisu až po súčasnosť, jednako sa však zároveň žiada dodať, že v celej tej histórii, vrátane najnovších ročníkov, sa vyskytujú niekedy až viacročné ruptúry, že sú tu teda isté ročníky, v ktorých sa so slovom

frazeológia takmer alebo vôbec nestretneme. Už sám tento fakt všeličo naznačuje o mieste frazeológie v celom jazyku i jazykovede.

2) Zistili sme, že na stránkach nášho časopisu je popri množstve menších príspevkov či drobností o danej problematike aj pomerne veľký počet väčších štúdií, niekedy aj o kľúčových otázkach celej frazeológie, predsa však musíme konštatovať, že sa tu pomerne málo ozvalo z toho, čo aj zahraniční frazeológovia pokladajú za zreteľný prínos tej tzv. slovenskej frazeologickej školy, že tu prakticky celkom absentujú napríklad prezentácie výsledkov výskumu frazeológie cez jazykové princípy a pod.

3) Predchádzajúce zistenie má ešte jeden rozmer, možno povedať personálny: Je trochu na škodu, že sa v reprezentatívnom periodiku slovenskej lingvistiky – a tým Slovenská reč je – len v minimálnej miere objavili príspevky domácich frazeológov, ktorí najčastejšie a naozaj úspešne reprezentujú domácu frazeologickú produkciu aj v širších medzinárodných súvislostiach, chýba tu teda výraznejšie zastúpenie takých mien, ako sú napr. P. Ďurčo, J. Skladaná, M. Dobříková, D. Baláková. To znie – aspoň pre živých – priam ako výzva, ale istým druhom výzvy je aj celý tento jubilejný prehľad, a to nielen tento s témou *frazeológia v Slovenskej reči*, ale aj všetky ostatné z tohto monotematického čísla nášho časopisu.

Literatúra

- BUFFA, F. (1993): *O polskej a slovenskej frazeológii*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- LAPÁROVÁ, V. (1953): Ustálené spojenia a frazeologické jednotky, ich podstata a hranice. In: Peciar, Š. (ed.): *Lexikografický zborník*. Bratislava: Slovenská akadémia vied, 111 – 116.
- MLACEK, J. (1976): Syntaktická frazeológia. In: *Jazykovedný časopis*, 27/2, 134 – 144.